

(ג) בצל הזכרונות

המכנה המשותף לסיפורים השונים המקובצים בספרו החדש של חנוך ברטוב, "אחות רחוקה"¹³, הוא כובד הזיכרון המעיק על כולם. הסיפורים הם מתקופות יצירה שונות של המחבר, בחלקם כבר הופיעו באוספי סיפורים משלו והקורא מחדש עמם הכרות ישנה; ואם אנו מהרהרים לרגע בתמורות המדיניות, החברתיות והכלכליות שפקדו את הארץ ואת האיזור, הרי התקופה ארוכה הרבה יותר מן החשבון הכרונולוגי המדוקדק. ילדות בשנות השלושים בפתח-תקווה, ימי מלחמת העולם השנייה, פרקים ממלחמת השחרור בירושלים, הווי בקיבוץ, ישראלים בחו"ל, עולים חדשים ויישוב ישן, וסיום בשנת 1971, — אלה הם מן הנושאים ומן הנופים המשתקפים בסיפורים. וכאמור, נטל הזיכרון הוא המעיק על הסיפורים כולם, הוא יישות מיוחדת, מאגית כמעט, אשר אין כל אפשרות להמלט ממנה. יש שהזיכרון מעיק על גיבורי הסיפורים השונים, כמו על גיבורו של סיפור הכותרת, "אחות רחוקה"; ויש שהזיכרונות מיוחדים למספר עצמו, כמו בקטעי הסיום. הזיכרונות הם אישיים, ישראלים, יהודיים; מורשה ארוכה וכבדה מנשוא רובצת על היחיד, ואין הוא בן חורין להיפטר ממנה. בסיפור הכותרת, "אחות רחוקה", מקבל הזיכרון מימד גרוטסקי. גיבור הסיפור, צבי ציפורי, פקיד וותיק על סף הפנסיה שהיה

חלוץ בנעוריו, משנה טעמו לעת זקנה. בנעוריו ביקש לשכוח את העבר. הוא נפרד מן המשפחה, עלה ארצה, שינה את שמו לשם עברי. הוא בחר בארץ חדשה, לשון חדשה, חיים חדשים. והנה בהגיעו לגיל העמידה תוקפים אותו געגועים עזים לעבר לו הפנה עורף, להווי החיים בו בחר, למשפחה אותה עזב בשמחה ובהתלהבות נעורים ועתה הוא זוכר בצער ובכאב. לשינוי המעמיק בעולמו הרוחני של צבי ציפורי יש שורשים בגורלו הפרטי ובגורל הלאום. ככל אדם אשר נעוריו חלפו זה מכבר והזקנה המתקרבת מטילה עליו מורא, כן גם צבי ציפורי המזדקן פונה אל זכרונות הילדות כדי למצוא בהם ניהומים ומפלט. כל מה שנראה לו אי פעם פגום ומיותר, עובר עתה תהליך של התייפות ומשתקף לו מזכרונו בצבעים זוהרים. אך בנוסף למישור הפרטי אין להתעלם ממצוקת הלאום כולו. השואה והשמדת רוב היישוב היהודי במזרח ארופה בהכרח הביאו להערכה מחדש של העבר. אין דומה עולם שישנו לעולם ששקע וחרב. ההתנגדות והמרי כנגד הקיים הופכים לנוסטלגיה למה שאבד ואיננו. וכך צבי ציפורי מתחיל בישראל של שנות החמישים והשישים, לחפש קשר מחדש אל העבר. הוא מבש את גהייתו בדפוס קונקרטי; הוא מחפש אחר קרובי משפחה. אמנם על פי השמועה כולם הושמדו; אך מי יודע, אולי עוד יתגלה קרוב כלשהו בדרך נס. לצורך חיפושיו מתחיל צבי ציפורי ללכת לפגישות של "לאנדסמאנשאפטים", למרות לגלוגם הגלוי של בניו והסתייגותה העדינה של אשתו מלכה. הוא, החלוץ הוותיק, בעל השם העברי המצלצל, המקפיד על הדיבור העברי, מוצא עצמו לפתע בנוח בחברת עולים חדשים, מדבר בעגה יידיית של ימי נעוריו, ומשתמש בשמו הקודם, הרשל פטאשק. החיפושים הסרי התוחלת אתר המשפחה מתחלפים לו בנסיון הצלה — כאילו, אם אך יחפש חפש היטב, יצליח עוד להציל מישהו, עשרים וחמש שנים לאחר הטבח הגדול. געיקה עליו ההרגשה כי הוא האחרון; כל עוד הוא חי דמויותיהם של בני המשפחה חיים יחד עמו; מותו שלו יהיה מות המשפחה כולה. בניו אינם מתעניינים באותן תמונות אלבום דהויות, בסיפורים הארוכים החוזרים על עצמם; וגם אין לדרוש זאת מהם; הם ילידי הארץ, את הוויי העיירה בפולין לא הכירו, ובאיש מבני המשפחה העניפה לשעבר לא פגשו. השואה כאילו הטילה אחריות נוראה וכבדה על צבי ציפורי-הרשל פטאשק: בכוחותיו הדלים עליו להילחם בכל עוז כנגד השכחה; רק בדרך זו עוד ניתן להציל משהו מן השריפה הגדולה. ואם אולי יצליח לגלות מישהו מן המשפחה, אשר גמלט בדרך נס, יהיה בזאת ניצחון מה על כוחות ההרס.

אלא שבד בבד עם הכוונות הטובות שבלב הולכים ונחשפים רגשות שונים לגמרי. צבי ציפורי חולם חלומות זוועה, המשקפים יחס שונה לחלוטין למשפחה שהושמדה. אף על פי שקיים באותם חלומות הפחד בפני ההשמדה והצער על הכיליון, הרי בני המשפחה כשלעצמם רחוקים מלהיות חביבים על צבי ציפורי. מפחידה במיוחד דמות האב הגדול, משה-דוד, הנועם על האח הקטן היצא

לתרבות רעה. ואנשי העיירה, ברקע, כולם מזדהים עם משה-דוד ולועגים להרשל הקטן. יחס אמביוולנטי זה מתגלה בבירור כאשר צבי ציפורי מוצא באמת אחת מבנות המשפחה, ועליו להוציא את כל הכוונות הטובות מן המחשבה אל הפועל. למעשה, אין זו אשה ממשפחתו של צבי ציפורי, כי אם ממשפחת אשתו, מלכה; גוטה היא אחותה החורגת של מלכה, הצעירה ממנה; ולמרבח האירוניה, כל חיפושיו המגוחכים מעט של צבי ציפורי משך שנים היו מיותרים לגמרי, שכן גוטה, היושבת בצילה, היא שפנתה למדור לחיפוש קרובים בארץ — מעשה פשוט והגינני אשר צבי ציפורי לא העלה כלל על דעתו. הנקל לשער כי הקשרים עם האחות החיה אינם כלל אותה חוויה נעלה לה ציפה צבי ציפורי. האחות, אגב, אינה מופיעה בעצמה: היא שולחת מכתבים, צילומים, ואת בנה לביקור. כל זמן שהתכרות המחודשת מתנהלת בדרך הדואר בלבד, הכל שפיר; אולם עם בואו של בן האחות, עם הפגישה הממשית, מתערער הכל. צבי ציפורי רוצה להכריח את הצעיר לבחור בדרכו שלו, להתיישב בארץ, להפוך אולי לחבר קיבוץ. כאשר הצעיר אינו רוצה בכך, שוב מתחדשים הריב והמחלוקת עם בני המשפחה, ולבסוף ניתק הקשר הרופף כליל. השם "אחות רחוקה" מקבל כמה וכמה מובנים: האחות רחוקה בשנים, רחוקה במקום, רחוקה בהשקפות. בסיפור הריב, אגב, מסתבך ברטוב בסתירה מוזרה: תחילה אנו שומעים, כי צבי ציפורי פגש את מלכה לראשונה אחרי עלותם ארצה. שעה שצבי ציפורי שוקע בחיפושים אחר המשפחה וחוזר להשתמש בשם פטאשק, מגיבה מלכה על כך באירוניה כלשהי, אם כי באיפוק ובעדינות כדרכה:

"מלכה לא שללה את מעשיו אלה של צבי ציפורי, אבל פעמים אחדות אמרה — בנוכחות הבנים — שלא תמיד מדבר היה באהבה גדולה כזאת על המשפחה. אני עוד זוכרת, אמרה, את פגישתנו הראשונה. שאלתי מה היה שמך הקודם, ואתה אמרת שאפילו רק בשביל להיפטר מן השם הרשל פטאשק ולהיקרא צבי ציפורי, כדאי היה לעלות לארץ-ישראל."

ואילו כאשר פורץ הריב הגדול עם גוטה (באשמתו של ציפורי) הרי אנו שומעים לפתע כי ציפורי עוד הספיק להכיר את מלכה בפולין, כי ביקר בבית אביה בהיותם מאורסים, וכי עלו יחדיו ארצה. על רקע זה גם מוצא לו צבי ציפורי עילה חדשה למריבה, אחר שנים רבות כל כך — גוטה לא היתה נחמדה אליהם כבר אז, בהיותה ילדה בת שלוש עשרה, מלכה בהיותה בת של אם אחרת היתה מקופחת, אמה של גוטה (שנספתה לפני שנים רבות) גולה את רכושיה של מלכה (רכושה שנחמס זה מכבר על ידי הפורעים, וממילא גם אינו בידי גוטה עתה).

כאמור, הזיכרונות השונים הם הנושא המרכזי במרבית הסיפורים המקובצים

בספר. זכרונות הפרט, המשפחה, והכלל משולבים. הזכרונות תמיד מעיקים, אינם נותנים מנוח, מסרבים להימוג, מסרבים להשתלב. יש שהאדם חוטא כלפי זכרונותיו, ויש שהזכרונות כחיץ בינו לבין המתרחש בעולם העכשווי. הוואריאציות הן שונות. ב"יומו של אבו-סולימאן" המקרה הוא פשוט וברור. איש זקן מאוד אבד את הקשר להווה וחי רק בזכרונותיו. הוא הולך לטקס שנועד לפאר את מעשי גבורתו שלו, טקס שכבר אינו מתקיים מיידע-כמה-שנים. הוא מחפש את ראש-הוועד, והלוא זה זמן רב שיש ראש עירייה חדש. עבר והווה מתערבבים בזכרונו, והוא עומד בודד, מחוץ להתרחשויות, מצבה חיה אך שכוחה זה מכבר לעברו המפואר.

זהו מקרה ברור ופשוט. בסיפורים אחרים הרקע סבוך יותר. ב"הסנדק שלי" נתון המספר-בגוף-ראשון בעיצומם של קונפליקטים שונים. נהג הוא שלא כיהא באיש זקן הבא להושיט לו למספר יד ממרחק של שנים. המספר מתנכר ואינו מבקש לחדש קשרים העתיקים מימי קיומו הוא. הוא רוצה להתחמק. והנה מתגלה מוטיב נוסף: הזקן הוא אכן שריד מן העבר, אולם הוא אינו אלא יוסקה אותו יוסקה אשר כל המשפחה זכרה אותו לשימצה ולדיראון. את ריב מי חייב איפוא המספר לריב? בצד מי עליו לעמוד? והאם עדיין קיים הריב? ברור שדרכו של המספר, דרך ההתעלמות והנוחיות, אינה הדרך הנכונה; ואכן חש עצמו המספר אשם באשמה כבדה.

לא רק זכרונות חוצלארץ, זכרונות ילדות וזכרונות משפחה מופיעים בסיפורים. יש זכרונות מלחמת השחרור. באלה בולטת הזדהות המחבר עם המספר-בגוף-ראשון. גם זכרונות אלה אינם זכרונות סתם, אם טובים ואם קשים, אלא מעמסה של העבר המטילה צל על ההווה. הנה, למשל, תיאור פגישתו של המספר באנגליה עם אנגלי נעים הליכות, מנהל מכללה למדריכי-נוער. הפגישה היא עניינית, נינוחה, מתנהלת על פי דפוסיים מקובלים בין בני תרבות. עד שמתגלה לאורח הישראלי, כי מארחו האנגלי שרת בפלוגת צבא אנגלית אשר תפקידה היה "לאבטח" את הכביש החברון לירושלים בין סתיו ארבעים ושבע לאביב ארבעים ושמונה. הנקודה היא, כמובן, שאין האנגלי מסוגל כלל להבין מה מתחולל בנפשו של עמיתו הישראלי, שהיה מלווה שיירות לכפר-עציון באותם ימים. הוא אינו תופש, כי דמם של הרבה בחורים טובים נזקף לחובתו, והישראלי גם אינו מתכוון לנסות ולהבהיר לו את העניין. הזכרת כפר-עציון, דיה הייתה לעורר משקע אמוציונאלי אשר זר לא יוכל להבינו. הפעם מתגבהת החומה בין הישראלי לבין בן עם שלא נרדף מעולם.

ומסיים הכותב — "אין דבר מרעיש יותר וחי יותר מקולו של הזכרון".